

NA STYKU KULTUR I NARODÓW

Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym

Tom I

BRODY

Opracował TOMASZ KARGOL

Historia
lagellonica

NA STYKU KULTUR I NARODÓW

Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym

Tom I

BRODY

Opracował
TOMASZ KARGOL

Kraków 2018

Recenzent
dr hab. Jarosław Kita, prof. UŁ

Korekta
Jadwiga Marcinek

Niniejsza publikacja powstała w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, zarejestrowanego pod numerem 2016/22/M/HS3/00163

NARODOWE CENTRUM NAUKI

© Copyright by Tomasz Kargol
© Copyright by Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica

Publikacja udostępniona na podstawie licencji Creative Commons
CC BY-NC-ND 4.0

ISBN 978-83-65080-82-0
DOI: 10.32021/brody1tk

Na okładce

K. Auer, *Nowy Rynek w Brodach, w obwodzie złoczowskim*, [w:] A. Zawadzki, *Galicyja w obrazach czyli Galerya litografowanych widoków, okolic i najznakomitszych zabytków w Galicyi z opisaniem obrazów w języku polskim i niemieckim*, Lwów 1840

Objętość 11,7 ark. wyd.

Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”
z siedzibą w Instytucie Historii UJ
ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków
www.iagellonica.com.pl

SPIS TREŚCI

Słownik pojęć i jednostki miary	7
Wstęp	9
Charakterystyka dokumentacji źródłowej	11
Przygotowanie materiałów źródłowych do edycji	16
Podstawa edycji	20
Miasto Brody	23
Ogólna charakterystyka miasta	25
Status prawny i położenie geograficzne	25
Struktura własnościowa	25
Przestrzeń miejska	25
Przestrzeń publiczno-polityczna	30
Przestrzeń społeczna	30
Wybrane teksty źródłowe	33
Opis granic miasta Brody	33
Prawidła fasjonowania	35
Opisanie gromady miasta Brody	36
Wykaz alegatów	37
Zestawienia tabelaryczne	39
Rekapitulacja sumaryczna miasta Brody	
Sumariusz fasji gromadzkiej miasta Brody	
Wykaz posiadaczy nieruchomości w Brodach ujętych w metryce józefińskiej	
Wykazy posiadaczy nieruchomości w Brodach ujętych w opisaniach urbarialnych	

SŁOWNIK POJĘĆ I JEDNOSTKI MIARY

Pojęcia i wyrażenia dawne

burta – krawędź rowu
ciągło – sprzężaj
ekscepcja – wyłączenie
forszpan – podwoda
gosztyna – rodzaj daniny
grajcar – krajcar
iskop – inaczej: skopszczyzna; danina w postaci co piątej kopy zboża zebrane-
go z pustych pól dworskich, oddanych do uprawy poddanym
jarka – młoda owca
jarzyna – uprawa jara
łozy – zarośla wierzbowe
okop – rodzaj wału ziemnego, odgraniczającego np. pola, cieków wodnych
okopisko – dawne określenie cmentarza żydowskiego
paroch – proboszcz greckokatolicki
pisaria – dom pisarza, kancelaria
przyszkółek – niższa szkoła żydowska lub mała budowla przy synagodze,
przeznaczona na szkołę i mieszkanie dla obsługi synagogi
rajtszula – ujeżdżalnia
ruda, rudka, rudki – podmokła łąka, bagnisko, błoto
saliternia – saletrarnia, wytwórnia saletry
sianożęć – łąka lub sianokos, w zależności od kontekstu
sogłówki, sogłówek – polna droga, ścieżka wiodąca między połaciami zboża
tłoka – pole obrabiane wspólnie przez poddanych
winnica – winiarnia, gospoda, karczma
woskobojnia – inaczej: woskownia; zakład wytwarzający świece woskowe,
a nieradko też mydło
zyrszczyzna – inaczej: żyrszczyzna, żerowe, żyrowe; opłata lub danina składa-
na za prawo wypędzania nierogacizny na żer do lasu

Miary powierzchni

1 morga = 1600 sążni = 0,5755 ha

1 sążeń = 6 stóp = 3,5969 m²

Miary długości

1 sążeń = 6 stóp = 1,8966 m

Miary objętości zboża

1 korzec = 32 garnce = 64 półgarnce = 122,9984 l

Miary objętości siana

1 cetnar = 100 funtów = 40,55 kg

Przestrzenna miara drewna

1 sążeń (sąg, sążeń kubiczny) = 8 stóp = ok. 4 m³

Jednostki monetarne

1 złoty reński (złr) = 60 krajcarów (kr) = 4 złote polskie (złp)

1 krajcar (kr) = 2 grosze polskie (gr)

WSTĘP

Oddajemy do rąk czytelników pierwszy tom wieloczęściowej serii wydawniczej poświęconej dziejom galicyjskich miast pod koniec XVIII w. Publikacja jest efektem realizacji międzynarodowego projektu badawczego „Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym”, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki w ramach programu Harmonia 8. Zakłada on m.in. opracowanie unikatowej, dostępnej on-line bazy danych o miastach i ich mieszkańcach oraz zdefiniowanie komponentów przestrzeni społecznej miast i miasteczek, leżących w pięciu najdalej na wschód wysuniętych cyrkulach Galicji, czyli okręgach: brzeżańskim, brodzkim (złoczowskim), tarnopolskim, zaleszczyckim i stanisławowskim¹.

Podstawę źródłową badań stanowią masowe, wzajemnie uzupełniające się źródła historyczne z lat osiemdziesiątych XVIII w.: wykonane w latach 1785–1788 józefiński kataster gruntowy oraz tzw. opisanie urbarialne, sporządzone po słynnym patencie regulacyjnym Józefa II z 10 lutego 1789². Źródła te były już wykorzystywane przez badaczy, zarówno polskich, jak i ukraińskich, rzadziej austriackich i niemieckich. W większości jednak prowadzone na ich podstawie badania odnosiły się do obszarów wiejskich. W tym kontekście na-

¹ Pierwsze wyniki badań zostały już opublikowane. Zob. m.in.: V. Dolinovskyi, *Соціально-професійна структура міщан Олеська на підставі інвентаря будинків 1789 р.*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku*, zbiór studiów pod red. T. Kargola, B. Petryszak i K. Ślusarka, Kraków–Lwów 2018, s. 21–50; M. Kańkowski, *Miasto Józefów w świetle opisań urbarialnych*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych*, s. 123–130; T. Kargol, *Konfrontacja metryki józefińskiej z innymi źródłami historycznymi na przykładzie topografii i społeczeństwa Brodów w II połowie XVIII wieku*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych*, s. 131–148; K. Ruszała, *Spółczesność miasteczka galicyjskiego w pierwszych latach rządów austriackich w świetle pierwszego katastru gruntowego, tzw. metryki józefińskiej na przykładzie Jasła*, [w:] *Spółczesność i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywy badań*, zbiór studiów pod red. T. Kargola i K. Ślusarka, Kraków 2014, s. 129–144; G. Zamoyski, *Nowy Targ i jego mieszkańcy w świetle metryki józefińskiej*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych*, s. 289–313.

² Więcej na temat przydatności metryki józefińskiej oraz opisań urbarialnych w badaniach nad dziejami miast zob.: K. Ślusarek, *Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miast galicyjskich w czasach józefińskich*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych*, s. 269–288.

leży wymienić publikacje powstałe w pierwszej połowie XX w., w tym m.in. prace Józefa Fiericha, Romana Rozdolskiego, Jana Rutkowskiego i Wincen- tego Stysia³. Współcześnie, zwłaszcza poczynając od lat dziewięćdziesiątych XX w., obydwie wspomniane źródła wykorzystywane są w znacznie szerszym zakresie, przy czym dominują trzy kierunki badań: ogólne rozważania na temat gospodarki Austrii i Galicji, studia monograficzne dotyczące różnych szczegółowych zagadnień, w tym mikrotoponimii i socjotopografii, a także studia regionalne i lokalne. W pierwszym przypadku wymienić należy opublikowany przez Alicję Falniowską-Gradowską (ostatnio we współpracy z Franciszkiem Leśniakiem) sumariusz katastru józefińskiego dla zachodnich cyrkułów Galicji⁴ oraz publikacje m.in. takich autorów, jak Werner Drob- esch i Reiner Feucht⁵. Jeśli idzie o studia monograficzne, to wspomnieć trzeba m.in. o badaniach Mariusza Kulczykowskiego dotyczących tkactwa chłopskiego, Krzysztofa Ślusarka na temat drobnej szlachty czy Franciszka Wasyla w kwestii społeczności ormiańskiej⁶. Ponadto w historiografii ukraińskiej popularne są ostatnio studia z zakresu mikrotoponimii (Lubow Bilińska, Olga Łużecka), antroponimii (Natalia Wyrsta) i socjotopografii (Mariana Do- lińska, Maria Pohoriłko)⁷. W badaniach lokalnych i regionalnych dominuje

³ J. Fierich, *Kultury rolnicze, zmianowanie i zbiory w katastrze józefińskim*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 1950, t. 12; R. Rozdolski, *Die grosse Steuer- und Agrarreform Joseph II*, Warschau 1961; tenże, *Stosunki poddańcze w dawnej Galicji*, t. 1–2, Warszawa 1962; J. Rutkowski, *Galicyski kataster gruntowy jako podstawa statystyki własności ziemskiej*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, 1917, t. 25, z. 3, s. 23–36; W. Styś, *Metryki gruntowe józefińskie jako źródło do historii gospodarczej Galicji*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, 1932, t. 2, s. 86–97.

⁴ A. Falniowska-Gradowska, *Studia nad społeczeństwem województwa krakowskiego w XVIII wieku. Struktura własności ziemskiej i użytkowanie gruntów w świetle katastru józefińskiego*, Warszawa 1982; A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, *Struktura własności ziemskiej i użytkowania gruntów w Galicji w cyrkułach rzeszowskim, sanockim i tarnowskim w świetle katastru józefińskiego (1785–1787)*, Toruń 2009.

⁵ W. Drob- esch, *Bodenerfassung und Bodenbewertung als Teil einer Staatsmodernisierung. Theresianische Steuerrektifikation, Josephinischer Kataster und Franziszeischer Kataster*, [w:] *Les migrations de retour. Rückwanderungen*, pod red. R. Furtera, A.-L. Head-König, L. Lorenz- zettiego, „Geschichte der Alpen/Histoire des Alpes/Storia delle Alpi”, 2009, t. 14, s. 165–184; R. Feucht, *Flächenangaben im österreichischen Kataster*, Diplomarbeit am Institut für Geoin- formation und Kartographie der Technischen Universität Wien, 2008.

⁶ M. Kulczykowski, *Andrychowski ośrodek płócienniczy w XVIII i XIX wieku*, Wrocław 1972; tenże, *Chłopskie tkactwo bawełniane w ośrodku andrychowskim w XIX wieku*, Wrocław 1976; K. Ślusarek, *Drobna szlachta w Galicji 1772–1848*, Jędrzejów–Kraków 2011; F. Wasyl, *Ormianie w przedautonomicznej Galicji. Studium demograficzno-historyczne*, Kraków 2015.

⁷ Л. Білінська, *Мікротопоніми Тисмениччини відомного походження*, „Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Мовознавство”, Тернопіль 2009, Вип. 2 (17), s. 172–181; О. Лужецька, *Мікротопонімія Південно-Західного Опілля*, Дис. на здобуття наук. ст. канд. філологічних наук, Тернопіль 2014; Н. Вирста, *Українські та німецькі прізвища*,

natomiast publikowanie danych z katastru józefińskiego jako materiału źródłowego dotyczącego konkretnych miejscowości (np. działalność edytorska Józefa Szymańskiego⁸).

Kataster józefiński i opisanie urbarialne stosunkowo rzadko wykorzystywane były w badaniach związanych z problematyką miejską. Materiały te stanowiły np. jedno z podstawowych źródeł w studiach prowadzonych przez Łukasza Jewułę⁹, przy czym badacz ten sięgnął po kataster w przypadku miast wytypowanych do próby badawczej. W historiografii austriackiej w tym nurcie badań mieści się m.in. działalność naukowa Paulusa Adelsgrubera, Laurie Cohen i Borysa Kuzmanyego¹⁰. Z kolei w studiach badaczy ukraińskich – mających najłatwiejszy dostęp do katastru józefińskiego – przeważają badania kartograficzne i urbanistyczne, które omawiają kierunki rozwoju miast i miasteczek (Hałyna Petryszyn, Uliana Iwanoczko), a także prace regionalne i lokalne (Wasył Łaba, Leonid Tymoszenko)¹¹.

Charakterystyka dokumentacji źródłowej

Dokumentacja wytworzona w trakcie sporządzania katastru józefińskiej była bardzo obszerna¹². Jej trzon stanowiła przede wszystkim księga pomiarów, zwana także „tabelą spisywania rozmiaru i fasji”. Księgę pomiarów

мотивовані назвами професій (лексико-семантичний аналіз), „Актуальні проблеми філології та перекладознавства”, Хмельницький 2013, Вип. 6 (1), s. 36–46; М. Долинська, *Історична топографія Львова XIV–XIX ст.*, Львів 2006; М. Долинська, *Йосифінська метрика – головне джерело для відтворення історичної топографії (культурного краєвиду) міст, містечок і сіл Галичини*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych*, s. 81–94; М. Долинська, М. Погорілко, *З історичної топографії Львова (гори Львова)*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, Львів 2015, т. 268, s. 107–127.

⁸ М.in. *Państwo wojnickie w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku. Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopoń*, wyd. J. Szymański, Wojnicz 2000.

⁹ Ł. Jewuła, *Galicyjskie miasta i miasteczka oraz ich mieszkańcy w latach 1772–1848*, Kraków 2013.

¹⁰ P. Adelsgruber, L. Cohen, B. Kuzmany, *Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland 1772–1918*, Wien–Köln–Weimar 2011; B. Kuzmany, *Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert*, Wien–Köln–Weimar 2011.

¹¹ У. Іваночко, *Вплив соціально-функціональних процесів на розвиток урбанізації в Галичині кінця XVIII – початку XX ст.*, [w:] *Історична топографія і соціотопографія України*, Зб. наук. праць, Редкол.: Я. Дашкевич, П. Сохань та ін., Львів 2006, s. 258–298; В. Лаба, *Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 року*, Львів 2001; Г. Петришин, У. Іваночко, *Еволюція принципів класифікації міст Галичини в австрійській період*, [w:] *Книга міст Галичини. Міждисциплінарні дослідження у містознавстві*, „Вісник Державного університету «Львівська політехніка»”, Львів, 1999, nr 379, s. 67–95.

¹² Podstawowe dokumenty sporządzone podczas opracowywania katastru józefińskiego omówił W. Styś. Autor błędnie zakwalifikował jednak alegaty do opisań urbarialnych jako część składową metryki. Zob.: W. Styś, *Метрики gruntowe*, s. 72–73.

sporządzano, wypełniając drukowany formularz. Zawierał on następujące rubryki:

- 1) numer miejscowego porządku – w istocie był to numer działki;
- 2) imię i nazwisko posiadacza gruntu i numer zajmowanego przez niego domu – z reguły w rubryce tej – oprócz imienia, nazwiska i numeru domu – podawano też rodzaj kultury rolnej lub co na danej działce się znajduje (np. pole orne/łąka, dom/chałupa, dwór/dworek, grobla/droga, szkoła);
- 3) nazwa stosowanej miary powierzchni – rubryki tej z reguły nie wypełniano;
- 4) rozmiar, czyli powierzchnia działki – rubryka ta składała się z czterech kolumn: w pierwszej i drugiej sami poddani podawali długość i szerokość działki w sążniach, w trzeciej wpisywano łączną powierzchnię w sążniach kwadratowych (wynik przemnożenia części pierwszej i drugiej), w czwartej – powierzchnię podaną przez geometrę (rubrykę wypełniano tylko wtedy, gdy poddani nie byli w stanie zmierzyć działki, np. lasu lub stawu);
- 5) role – w rubryce tej podawano powierzchnię pól ornych oraz uzyskiwanych z nich zbiorów; składała się z sześciu kolumn: w pierwszych dwóch wpisywano powierzchnię w morgach i sążniach, w czterech kolejnych zbiory zbóż w korcach, w rozbiciu na pszenicę, żyto, jęczmień i owies;
- 6) łąki – na analogicznej zasadzie jak w przypadku ról podawano powierzchnię łąk (lub upraw z nimi zrównanych) oraz zbiorów w cetnarach, w rozbiciu na siano (słodkie i kwaśne) oraz potraw;
- 7) lasy – rubryka ta służyła do podawania powierzchni lasów oraz pożytku z nich w drewnie twardym i miękkim (w sążniach sześciennych).

Tam, gdzie występowały uprawy winorośli, wyodrębniano dodatkową rubrykę, w której wpisywano powierzchnię tego rodzaju uprawy oraz wielkość produkcji wina.

Na końcu księgi pomiarów, po zsumowaniu wszystkich niw oraz łącznej powierzchni wszystkich działek, z reguły zamieszczano rotę przysięgi, jaką składali przedstawiciele danej gromady, wybrani do przeprowadzenia pomiarów katastralnych. Tak sporządzoną księgę podpisywały wszystkie osoby uczestniczące w całej operacji.

Na podstawie księgi pomiarów sporządzano sumariusz fasji gromadzkiej, znany również pod nazwą sumariusz gruntów dominikalnych i rustykalnych. Dokument ten zawierał zestawienie powierzchni gruntów oraz uzyskiwanego z nich przychodu, z rozbiciem na grunty dominikalne i rustykalne. Na jego podstawie opracowywano sumaryczne zestawienia w skali cyrkułu i kraju oraz określano wysokości podatku gruntowego.

Równorzędne znaczenie jak księgi pomiarów i sumariusze fasji gromadzkiej miały także dwa inne dokumenty: opisanie granic oraz prawidła faszjonowania. Opisanie granic, przygotowywane jeszcze przed rozpoczęciem

pomiarów, w rzeczywistości było określeniem granic danej miejscowości. W praktyce był to protokół z wizji lokalnej, w której trakcie obchodzono wszystkie kopce graniczne. Podawano w nim kierunek przemarszu, usytuowanie kopców oraz odległość między nimi (w sążniach). Opisanie granic są źródłem interesującym, ale współcześnie mało przydatnym ze względu na brak map, które pozwoliłyby zidentyfikować owe kopce graniczne, a tym samym wyznaczyć granice danej miejscowości.

W prawidłach fasonowania opisywano wszystkie niwy, uwzględniając ich położenie w topografii miejscowości oraz znajdujące się w ich granicach rodzaje gruntów. W dokumencie tym podawano powierzchnię niw, a także zasady szacowania wysokości zbiorów.

Przy sporządzaniu katastru wytworzono wiele dokumentów o charakterze pomocniczym. Z reguły miały one ułatwić wypełnianie księgi pomiarów lub uzupełnić dane przekazywane w sumariuszu fasji gromadzkiej. Chodzi o następujące materiały:

- 1) konsygnacja gruntów dworskich, plebańskich i chłopskich – w istocie dokument ten powielał dane z sumariusza fasji gromadzkiej, z tą tylko różnicą, że w oddzielnej rubryce wyodrębniano grunty plebańskie¹³;
- 2) konsygnacja gruntów plebańskich – uzupełnienie i rozwinięcie poprzedniego dokumentu; dane na temat gruntów plebańskich rozbijano na poszczególnych właścicieli, np. parafie rzymsko- i greckokatolickie, klasztory;
- 3) konsygnacja gruntów pustych – wykaz gruntów nieobsianych i opuszczonych, z reguły zawierający także informację o przyczynie opuszczenia (nieobsiania) danej działki;
- 4) konsygnacja rzek i jezior oraz pożytku, jaki przynosiły;
- 5) tabela oszacowania dochodów z lasów dworskich – oprócz informacji o nazwach własnych, powierzchni oraz szacunkowej ilości możliwego do pozyskania drewna, w dokumencie tym opisywano także gatunki i wiek drzewostanu;
- 6) obrachunek kontrolowanego przychodu z gruntu – w dokumencie tym podawano dane na temat plonów osiąganych z poszczególnych niw (w ujęciu trzyletnim w odniesieniu do pól oraz jednorocznym w przypadku łąk, ogrodów i pastwisk); zestawienie takie sporządzano na podstawie prowadzonej w folwarkach dokumentacji dotyczącej wysiewów i zbiorów w celu weryfikacji informacji o zbiorach przekazywanych przez przedstawicieli dworu i podanych;
- 7) adnotacja (Adnotatio; zaczynająca się od słów: „W tej wsi wszystkie pola tak lepszego, jako też i podłego gatunku w trzecim roku w ugor wypuszcza-

¹³ W sumariuszu fasji gromadzkiej grunty plebańskie z reguły wliczane były do dworskich.

ne bywają”) – informacja o ilości ziarna wysiewanego na jednej morgze pola oraz o terminie ugorowania.

Bardzo często w operatach katastralnych znajdują się także różne zestawienia sporządzane już po dokonaniu pomiarów gruntów. Są to m.in.:

- 1) sumaryczne obliczenie „pożytku” (zbiorów) z gruntów dominikalnych i rustykalnych z przeliczeniem ich na wartość pieniężną – w istocie był to szacunek przychodów pieniężnych z wszystkich gruntów;
- 2) sumariusz procentu z przychodu pieniężnego – zawierał wyliczenie zobowiązania podatkowego;
- 3) sumariusz fasji pieniężnej wyprowadzonej z ekstraktów (dokument znany też pod nazwami: księga ekstraktów, sumariusz ekstraktów) – wykaz wszystkich posiadaczy gruntowych z informacją o dochodzie z ról, łąk, lasów itp.; sumariusz ten z powodzeniem może zastępować księgę pomiarów;
- 4) sumariusz ekstraktów (znany też jako ekstrakty fasji indywidualnej) – zawierał wyciąg z metryki i informował o powierzchni pól, łąk i lasów, znajdujących się w posiadaniu dworu, gromady i plebanii, oraz wysokości zbiorów;
- 5) protokół względem wydania i odebrania ekstraktów indywidualnej fasji – był to poszyt zawierający adnotację o przekazaniu zainteresowanym opisanych wyżej dokumentów wraz z informacją o wniesionych reklamacjach.

Z powyższego wyliczenia wynika, że w skład operatów katastralnych wchodziło bardzo dużo materiałów. W praktyce jednak rzadko kiedy zachowała się kompletna dokumentacja. Przeważnie na pojedynczy operat składają się: opisanie granic, księga pomiarów, prawidła fasjonowania, sumariusz fasji gromadzkiej, konsygnacje gruntów dworskich, plebańskich i gromadzkich oraz oszacowanie lasów. Stan zachowania katastru józefińskiego jest zadowalający. W zespole Metryka józefińska (fond 19), przechowywanym w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, zgromadzono praktycznie komplet materiałów dla wszystkich cyrkułów Galicji, z wyjątkiem zamojskiego¹⁴.

Na komplet akt wytworzonych w czasie realizacji niedokończonej reformy podatkowo-urbarialnej z 1789 r. składają się trzy serie dokumentów: opisanie miejscowości i tzw. porównania, Erledigung oraz alegaty.

¹⁴ Zob.: *Йосифінська (1785–1788) і францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів*, Київ 1965; *Gospodarka Galicji 1772–1867. Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy*, t. 2, pod red. K. Ślusarka, Kraków 2015, s. 107–139. Operaty katastru józefińskiego dla części cyrkułu zamojskiego (dla Ordynacji Zamojskiej) przechowywane są w Archiwum Państwowym w Lublinie, w zespole Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca; zob.: *Gospodarka Galicji 1772–1867. Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy*, t. 1, pod red. K. Ślusarka, Kraków 2015, s. 253–255.

Opisanie miejscowości rozpoczynało się z reguły preambułą o następującej treści: „Opisanie zwyczajnych dotąd i na przepisach najważniejszych rozporządzeń zasadzających się dominikalnych, inwentarialnych dochodów i jaka proporcja między terażniejszą powinnością i nową, uniwersalem pod [dniem] 10 lutego 1789 roku ustanowioną należytością, zachodzi”. Dokument składał się z dwóch części. W pierwszej – nazywanej zwyczajowo opisaniem gromady – podawano, do ilu zwierzchności gruntowych należy dana miejscowość, oraz w sposób szczegółowy charakteryzowano położenie ludności i opisywano świadczenia poddańcze, do jakich zobowiązane były poszczególne grupy mieszkańców. Drugą część stanowiły tzw. porachowania i porównania. Serię tabelarycznych zestawień otwierało „porachowanie przychodu z gruntu, podług którego nowy podatek ułożono”. Wykazywano w nim sumaryczną kwotę dochodu z podziałem na uprawy (role, łąki i ogrody oraz pastwiska i lasy) oraz poszczególne kategorie poddanych, wymienione wcześniej w opisanie miejscowości (najczęściej wydzielano posiadaczy gruntów kmiecych, chałupników i komorników oraz grunty niepodlegające władzy zwierzchniej dziedzica). Potem następowały porównania, których liczba była bardzo różna, w zależności od tego, ile w danej miejscowości wyróżniono grup poddanych. Podawano w nich – oddzielnie dla każdej grupy poddanych – wartość powinności wyliczoną według zasad wyrażonych w patencie z 10 lutego 1789 (z podziałem na role, łąki i ogrody oraz pastwiska i lasy), wartość dotychczas odrabianej pańszczyzny i innych powinności¹⁵ oraz kwotę, o jaką dotychczasowe świadczenia przewyższały maksymalną dopuszczalną wartość obciążeń feudalnych. Na końcu każdego porównania z reguły zamieszczano adnotację, w której wyjaśniano, czy „nowa powinność” przewyższa dawną i o ile. Na zakończenie podawano łączną kwotę „urbarium” przypadającą na całą miejscowość, jaka miała obowiązywać od 1 listopada 1789.

Dokument o nazwie „Erledigung”, czyli „adnotacja”, był sporządzany (w języku niemieckim) przez cyrkularną komisję podatkową (na podstawie opisanie miejscowości i porównań przygotowanych przez dominia), a następnie zatwierdzany przez krajową komisję podatkową. W praktyce streszczano w nim opisanie miejscowości.

Alegaty, nazywane także konsygnacjami, w istocie były tabelarycznymi wykazami poddanych zaliczonych w opisanie miejscowości do określonych kategorii ludności. Liczba alegatów była różna i uzależniona od tego, w jaki sposób pogrupowano mieszkańców. Najczęściej w osobnych zestawieniach wyodrębniano kmieci i zagrodników, chałupników i komorników (lub osoby

¹⁵ Wartość dotychczas świadczonych powinności ustalano poprzez przeliczanie sumy dotychczasowych świadczeń przez ich cenę, np. łączną sumę pańszczyzny świadczoną przez daną grupę poddanych przemnażano przez jednostkową cenę dnia robocznego.

uznane za chałupników i komorników, np. w miastach) czy poddanych plebańskich. Niekiedy alegaty były bardziej rozbudowane, np. kmieci i zagrodników dzielono na mniejsze grupy, w zależności od tego, do jakich świadczeń byli zobowiązani. W osobnych alegatach umieszczano też niektóre kategorie ludności miejskiej, np. żydów i opłacających czynsz chrześcijańskich posiadaczy domów. Podobnie było w odniesieniu do szlachty czynszowej – bez względu na to, czy zamieszkiwała ona miasta, czy wsie, zawsze ujmowana była w osobnym zestawieniu. Serię alegatów z reguły kończył wykaz gruntów niepodlegających władzy zwierzchniej dziedzica.

Zakres informacji przekazywanych w alegatach również był bardzo zróżnicowany. Cechą wspólną wszystkich konsygnacji było to, że zawsze podawano imię i nazwisko posiadacza oraz z reguły numer zajmowanego przez niego domu. Następnie, zależnie od tego, jaka grupa ludności była opisywana, podawano wielkość gospodarstwa i uzyskiwane z niego przychody gruntowe, wymieniano wszystkie powinności feudalne i ich liczbę, wysokość czynszów itp.

Alegaty sporządzane były zawsze na początku operacji wyliczenia nowego „urbarium”. Na ich podstawie opracowywano opisanie miejscowości i porównania.

Stan zachowania opisań urbarialnych jest podobny jak w przypadku metryki józeffińskiej. W zbiorach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie wyodrębniono je w osobną kolekcję w ramach olbrzymiego zespołu Namiestnictwo Galicyjskie (fond 146). W opisie 18 zgromadzono dokumentację do wszystkich cyrkułów Galicji, z wyjątkiem zamojskiego¹⁶.

Przygotowanie materiałów źródłowych do edycji

Metryka józeffińska i opisanie urbarialne posiadają niebywale bogatą warstwę informacyjną, co umożliwia bardzo szerokie ich wykorzystywanie, ale jednocześnie stanowi ogromne utrudnienie przy przygotowywaniu tych źródeł do edycji. Wynika to przede wszystkim z faktu, że operaty katastralne mają skomplikowaną i złożoną strukturę. Jak już zaznaczono, w ich skład wchodzi dokumenty o zróżnicowanej konstrukcji. Wśród nich znajdują się materiały opisowe (opisanie granic, prawidła fasonowania) oraz wykazy tabelaryczne w różnych formatach. Nader skomplikowany układ mają księgi pomiarów, co wynika ze specyficznego sposobu rejestracji działek. Otóż wpisywano je w kolejności występowania w obrębie poszczególnych niw, co

¹⁶ Szczegółowy wykaz zob.: *Gospodarka Galicji 1772–1867*, t. 1, s. 255–256 (Ordynacja Zamojcka), t. 2, s. 279–302 (pozostała część Galicji).

skutkowało m.in. tym, że grunty należące do jednego użytkownika z reguły ujmowane były nie w jednym, lecz w kilku, a czasami nawet kilkunastu miejscach w księdze. Jeśli nie zachowały się żadne zestawienia sumaryczne (księga ekstraktów), bez dogłębnej analizy treści księgi pomiarów nie można ustalić, ile ziemi należało do konkretnego użytkownika¹⁷. Z drugiej strony opublikowanie samych sumariuszy ekstraktów nie oddaje pełnej struktury ziemi pozostającej w dyspozycji danego użytkownika, gdyż siłą rzeczy zawierały one dane ogólne, tzn. łączną powierzchnię ziemi lub co najwyżej w rozbiciu na pola orne, ogrody i lasy (pomijano inne użytki, np. łąki, pastwiska, sady, zarośla). W sumariuszach brakuje też danych na temat układu przestrzennego miejscowości, toponimii itp. (domy, budynki gospodarcze, infrastruktura).

Zespół naukowców realizujący projekt badawczy „Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józeffińskim katastrze gruntowym” stanął więc przed problemem właściwego opracowania materiałów źródłowych do edycji. Biorąc pod uwagę fakt, że w bazie danych o miastach i ich mieszkańcach, będącej wynikiem prowadzonych badań, powinny się znaleźć zarówno odpisy oryginalnych dokumentów charakteryzujących m.in. przestrzeń fizyczną, jak i szczegółowa analiza przestrzeni społecznej miast, za właściwą uznano koncepcję wykorzystania wszystkich zachowanych materiałów, przy równoczesnym zróżnicowaniu sposobu ich prezentacji. Zakłada ona przygotowanie wiernych odpisów i regestów niektórych dokumentów oraz poddanie naukowej analizie innych. W odpisach postanowiono podać opisanie granic miasta oraz podstawową część opisu urbarialnego (tj. opisanie gromady), zawierającą charakterystykę położenia prawnego mieszkańców. W przypadku prawideł fasjonowania – ze względów praktycznych¹⁸ – zdecydowano się na sporządzenie regestu. Księga pomiarów została natomiast zaprezentowana w formie przetworzonej, czyli w postaci wykazu wszystkich mieszkańców, zawierającego pełną informację na temat struktury posiadanych gruntów i uzyskiwanych z nich zbiorów.

Przygotowane według powyższych zasad materiały składają się z trzech głównych elementów: ogólnej charakterystyki miasta, wybranych tekstów źródłowych i regestów oraz zestawień tabelarycznych.

Ogólna charakterystyka miasta została opracowana z wykorzystaniem wszelkich dostępnych informacji zawartych w metryce józeffińskiej i opisaniach urbarialnych. Na ich podstawie można bardzo precyzyjnie określić:

¹⁷ Problem ten można dostrzec w wydawnictwach źródłowych przygotowanych przez Józefa Szymańskiego, który zdecydował się na przytoczenie całej księgi pomiarów, ale równocześnie nie pokusił się o przygotowanie zestawień sumarycznych.

¹⁸ Prawidła fasjonowania sporządzane były w formie opisowej lub tabelarycznej, co utrudnia ich publikację.

- 1) status prawny i położenie miejscowości, tj. rodzaj osady (miasto, miasteczko, wieś, przysiółek), przynależność administracyjną (cyrkuł, kompleks majątkowy), położenie geograficzne i miejscowości sąsiedzkie;
- 2) strukturę własnościową, czyli nazwiska (nazwy) wszystkich właścicieli dziedzicznych oraz występowanie gruntów wspólnych (np. miejskich lub gromadzkich);
- 3) przestrzeń fizyczną, w tym:
 - powierzchnię gruntów z podziałem na dominikalne i rustykalne, ilość ziemi należącej do posesorów dominikalnych, ewentualnie powierzchnię gruntów pozostających w kontrowersji (jeśli występuje przypadek sporu o granice),
 - układ przestrzenny, czyli podział miejscowości na obszary, niwy i uroczyska (ich położenie, nazwy topograficzne), występowanie placów i gruntów pustych, rozmieszczenie i powierzchnia gruntów zajmowanych przez mieszkańców innych miejscowości, mających swoje pola na obszarze danego miasta,
 - rodzaj zabudowy mieszkaniowej, tj. liczbę i strukturę domów (dwory, dworki, domy, chałupy itp.) oraz ich rozmieszczenie w obrębie niw,
 - występowanie budowli publicznych, czyli liczbę, rodzaj i rozmieszczenie obiektów użyteczności publicznej (urzędy, obiekty wojskowe, klasztory, kościoły i cerkwie, szkoły itp.),
 - występowanie obiektów gospodarczych, tj. liczbę i rodzaj obiektów gospodarczych (młyny, cegielnie, kramy itp.),
 - występowanie obiektów infrastruktury technicznej, czyli liczbę i rozmieszczenie dróg, ulic, brodów, mostów, wałów, grobli itp.,
 - występowanie obiektów fizjograficznych, takich jak cieki wodne (rzeki, rzeczki, potoki), jeziora, stawy, sadzawki, wzniesienia, doliny;
- 4) przestrzeń publiczno-polityczną, czyli ośrodki władzy (miejskiej, dworskiej, państwowej), kościoły, klasztory, garnizony wojskowe;
- 5) przestrzeń społeczną, tzn. strukturę społeczno-zawodową posiadaczy gruntowych w świetle metryki józefińskiej oraz opisań urbarialnych, położenie prawne poszczególnych kategorii ludności (np. zakres wolności mieszczan, obowiązki Żydów wobec dziedzica i miasta, obciążenia feudalne ludności poddańczej), strukturę wyznaniowo-narodowościową (np. liczba chrześcijan i żydów), skład elity społecznej (m.in. właściciele mniejszych części dworskich, duchowni wszelkich obrządków religijnych, urzędnicy, reprezentanci gromady).

W części określonej jako wybrane teksty źródłowe i rejestry znalazły się:

- 1) odpis opisanie granicznego miejscowości;
- 2) regest prawideł faszjonowania, zawierający streszczenie opisu położenia topograficznego miejscowości oraz syntetyczną charakterystykę niw (rodzaje występujących gleb, uwagi na temat sposobów uprawy ziemi, informacje o wysiewach i zbiorach zbóż);

3) opisanie gromady, tj. wstępną część opisanie urbarialnego, w której zawarto charakterystykę struktury społecznej mieszkańców i określono obciążenia feudalne, do jakich byli zobowiązani¹⁹.

Jeśli idzie o zestawienia tabelaryczne, przygotowano cztery tabele (z których dwie pierwsze są odpisami z oryginalnych dokumentów):

1) rekapitulacja sumaryczna, czyli stanowiące integralną część prawideł faszjonowania sumaryczne zestawienie dla wszystkich niw, zawierające informacje o ich powierzchni oraz uzyskiwanych plonach (występujące z reguły w końcowej części prawideł faszjonowania lub w końcowej części księgi pomiarów);

2) sumariusz fasji gromadzkiej, zawierający informacje o strukturze i powierzchni użytków rolnych oraz wysokości uzyskiwanych z nich zbiorów, w rozbiciu na grunty dominikalne i rustykalne;

3) wykaz posiadaczy nieruchomości ujętych w metryce józefińskiej, czyli zestawienie tabelaryczne opracowane na podstawie księgi pomiarów, zawierające następujące informacje: imię i nazwisko, miejsce zamieszkania, numer domu oraz numery działek należących do danego posiadacza gruntowego, powierzchnię gruntów (ogółem i w rozbiciu na pola orne, łąki, ogrody i sady, pastwiska, stawy, zarośla, ugory, pustki oraz lasy), a także wysokość zbiorów (w przypadku pól ornych – zbiory czterech zbóż: pszenicy, jęczmienia, żyta i owsa; w odniesieniu do łąk i użytków z nimi zrównanych – zbiory siana; w przypadku lasów – ilość możliwego do pozyskania drewna);

4) wykazy posiadaczy nieruchomości ujętych w opisaniach urbarialnych, czyli zestawienie tabelaryczne opracowane na podstawie alegatów (tj. załączników do opisań urbarialnych), zawierające następujące informacje: imię i nazwisko posiadacza, numer jego domu, numer załącznika, w którym został wymieniony, oraz wysokość przychodów uzyskiwanych z ziemi uprawnej, z rozbiciem na przychody z pól ornych, łąk i ogrodów oraz pastwisk i lasów.

Przy przygotowywaniu do druku odpisów oryginalnych dokumentów stosowano zasady obowiązujące przy edycji źródeł osiemnasto- i dziewiętnastowiecznych, m.in. uwspółcześniając interpunkcję i ortografię²⁰. Zwrotów, słów i pojęć, które wyszły już z użycia, nie objaśniono w przypisach; znalazły się one w dołączonym do wydawnictwa słowniku. Uzupełnienia brakujących liter lub wyrazów, ułatwiający zrozumienie tekstu, oraz rozwinięcia skrótów umieszczono w nawiasach kwadratowych, oboczności imion i nazwisk²¹ –

¹⁹ Do opisanie gromady dołączony został wykaz konsygnacji (aleatów), czyli zestawienie załączników do opisanie urbarialnego; wymieniono w nich imiona i nazwiska posiadaczy nieruchomości.

²⁰ J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 172–196.

²¹ Urzędnicy spisujący księgę pomiarów bardzo często nie znali warunków lokalnych, co skutkowało brakiem precyzji w zapisie imion i nazwisk. Niejednokrotnie były one podawane w różnych brzmieniach i odmianach (np. imiona raz zapisywano w brzmieniu polskim, in-

w nawiasie zwykłym. Skreśleń i poprawek naniesionych w księdze pomiarów innym atramentem lub inną ręką nie odnotowywano, przyjmując za właściwy tekst pierwotny²². W niektórych wypadkach stosowano przypisy tekstowe, którymi oznaczono m.in. fragmenty nieczytelne. Zastosowano następujące oznaczenia przypisów tekstowych:

- ^{aa} – wyraz, zdanie skreślone,
- ...^b – w oryginale: pozostawione puste miejsce,
- [...]^c – fragment nieczytelny,
- ^{dd} – podkreślone w oryginale.

Przy zestawieniach tabelarycznych – dla uzyskania większej przejrzystości tabel – przyjęto zasadę, że komórki (pola), dla których w źródłach nie podano żadnej wartości (np. dana uprawa nie występowała), pozostawiono puste. Niektóre dane w tabelach podawane są w wartościach ułamkowych. W przypadku powierzchni gruntów, zbiorów zbóż oraz ilości możliwego do pozyskania drewna stosowano ułamki zwykłe o różnych mianownikach, zależnie od tego, jakie dane podawano w źródłach; w odniesieniu do zbiorów siana – ułamki dziesiątne (do dwóch miejsc po przecinku).

Ze względu na stosowanie różnych jednostek miary, do wydawnictwa dołączono wykaz wraz z przelicznikiem na jednostki współczesne.

Podstawa edycji

Podstawę opracowania stanowiły operat metryki józefińskiej (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie – dalej: CPAHU Lwów, fond 19: Metryka józefińska, opis 18, sprawa 14, t. 1, k. 1–81; t. 2, k. 1–130) oraz opisanie urbarialne miasta Brody (CPAHU Lwów, fond 146: Namiestnictwo Galicyjskie, opis 18, sprawa 1438, k. 1–21).

Metryka józefińska dla miasta Brody sporządzona została w języku polskim. Informacje wpisane są czytelnie, rzadko pojawiają się przekreślenia lub poprawki tekstu. Jako datę skolacjonowania dokumentu podano 5 stycznia 1788. Jako załączniki zachowały się następujące dokumenty: „Graniczne opisanie dóbr miasta Brodów” z 6 czerwca 1788, „Prawidła miasta Brodów” (brak daty), „Commisions Anmerkungen”, potwierdzenie dokumentów przez przedstawicieli sąsiadujących z Brodami wsi Folwarki Wielkie, Folwarki Małe, Stare Brody i Smólno z 15 czerwca 1788 (nazwiska i krzyżyki jako podpis

nym razem w ruskim). W takich przypadkach jako podstawową formę przyjmowano wersję powtarzającą się najczęściej, oboczności zaś umieszczano w nawiasie zwykłym.

²² Księgi pomiarów były w stałym użyciu przynajmniej do czasu przeprowadzenia kolejnego pomiaru katastralnego, tj. katastru franciszkańskiego. Skreślenia, poprawki i dopiski nanoszone były w różnym czasie, przy czym z reguły nie odnotowywano daty ich powstania.

i akceptacja treści dokumentu), „Sumarium” z podaniem wysokości zbiorów z 1787 r., „Konsygnacja sumaryczna”, „Sumarium” z podaniem wysokości dochodu, „Waldabschätzung und Classifications Tabelle der Waldung Rudki” z 26 września 1787 (dane na temat lasów leżących w granicach wsi Smólno i Łahodów), tabela z wykazem zbiorów z podziałem na grunty dominikalne i rustykalne. Dla Brodów zachowała się też kopia metryki. Powiela ona informacje liczbowe, ale nazwiska mieszkańców niekiedy są już w innych wersjach czy brzmieniach.

Opisanie urbarialne miasta Brody zawiera następujące części składowe: opisanie miasta, oszacowanie przychodu gruntowego, zgodnie z którym miał być naliczony nowy podatek, porównanie dotychczasowej wartości świadczeń feudalnych z nową ich wysokością, obliczoną według zasad ujętych w patencie z 10 lutego 1789, tzw. Erledigung oraz trzy alegaty. Wszystkie dokumenty zostały sporządzone między 2 a 15 listopada 1789. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w alegatach do opisania urbarialnego ujęto jedynie tych mieszczan, którzy posiadali ogrody, a całkowicie pominięto właścicieli chałup i domów.

MIASTO BRODY

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA MIASTA

Status prawny i położenie geograficzne

Brody zostały założone przez Stanisława Żółkiewskiego w 1584 r. pod nazwą Lubicz (od nazwy rodowego herbu). Dzisiejsza nazwa pochodzi od podmokłej okolicy. W kolejnych wiekach miasto było własnością Konięcpolskich i Potockich. Hetman Stanisław Konięcpolski wybudował tu twierdzę.

Brody, które w latach 1782–1789 były stolicą cyrkułu, wchodziły w skład kompleksu dóbr Potockich (tzw. państwo brodzkie). Graniczyły z wsiami będącymi własnością Potockiego, a mianowicie na wschodzie z Wielkimi Folwarkami, na północy i zachodzie z Małymi Folwarkami, a na południu ze wsią Smólno. W pobliżu miasta znajdowały się inne wsie: Łahodów, Ditekowce, Nowiczyna, Jazłowczyk. W chwili sporządzania metryki józefińskiej Brody leżały w pobliżu granicy z I Rzeczpospolitą, a od 1793 r. z Rosją. W pobliżu Brodów, w granicach Austrii, znajdowały się miasteczka Leszniów i Suchodół, a po drugiej stronie kordonu – Radziwiłłów. Miasto otoczone było terenami podmokłymi, błotami, przez które przebiegała jego granica. Leżało nad potokiem Suchowólka.

Struktura własnościowa

W czasie sporządzania katastru józefińskiego miasto było własnością Wincentego Potockiego, podkomorzego wielkiego koronnego. Oprócz niego jako właściciele części miasta wymieniani byli jeszcze proboszcz parafii rzymskokatolickiej i Skarb Państwa (część przejęta po skasowanym klasztorze dominikanów).

Przestrzeń miejska

Na terenie miasta nie było pól uprawnych i lasów, a jedynie ogrody, pastwiska i inne grunty, klasyfikowane w metryce jako „łąki” lub jako „ogrody i grunty pożytkujące”. Ich powierzchnia wynosiła 58 472 sążnie kwadratowe, czyli 36 mórg 872 sążnie.

Metryka józefińska nie wymienia nazw niw, pojawia się natomiast określenie „plac miejscowy”, co sugeruje, że całe miasto było na nim ulokowane. W jednym z zestawień tabelarycznych dołączonych do metryki, w tzw. rekapitulacji sumarycznej, pojawiają się numery niw o nazwie ogrodu, od 1 do 5. Podział ten nie występuje w innych materiałach, nie można do poszczególnych numerów niw dopasować ani numerów parcel czy domów, ani obiektów topograficznych. Łączna powierzchnia łąk wynosiła 36 mórg 872 sążnie. Z tych pięciu niw dla trzech podano powierzchnię: I – 24 morgi 1508 sążni, III – 8 mórg 554 sążnie i IV – 3 morgi 410 sążni. Z całości łąk „pożytek” wyniósł łącznie 428,80 cetnara, a potrawu 99,75 cetnara. Z trzech niw największe zbiory przynosiła niwa I – 399,08 cetnara siana słodkiego oraz 99,75 cetnara potrawu. Pozostałe dwie niwy dawały o wiele mniejsze zbiory: III – 16,70 cetnara siana, IV – 13,02 cetnara siana.

Zob.: Rekapitulacja sumaryczna miasta Brody

Metryka wymienia 177 działek przynoszących dochód w postaci zbioru siana. Były to 4 cmentarze (2,3%), 108 ogrodów (61,0%), 3 ogrody puste (1,7%), 1 pastwisko (0,6%), 4 place (2,3), 57 placów pustych (32,0%).

W przypadku Brodów grunty dzielą się na parcele z zabudowaniami, ogrody, pastwiska i „grunty puste”. Nie pojawiają się natomiast grunty uprawne, brak jest informacji o jakości gleby. W metryce występuje 108 ogrodów, 1 pastwisko i tylko 3 ogrody puste. Z ogrodów zbierano jedynie siano i potraw (jako przelicznik stosowano następujące stawki: 1 cetnar siana z ogrodów i pastwisk = 16 krajcarów, 1 cetnar potrawu = 8 krajcarów). Z ogrodów zbierano 428 cetnarów i 80 funtów siana oraz 99 cetnarów i 75 funtów potrawu. Przeciętny zbiór siana z ogrodów na jedną morgę wynosił 15,70 cetnarów siana i 3,99 cetnara potrawu. Z kolei przeciętny zbiór z pastwisk był o wiele mniejszy – 3,02 cetnara siana z jednej morgi. Łącznie z ogrodów i pastwisk zbierano z jednej morgi 11,59 cetnarów siana i 3,99 cetnarów potrawu. Z całości użytkowanych gruntów przeciętnie zbierano z jednej morgi 14,29 cetnarów siana i potrawu.

Roczny zbiór siana i potrawu pozwolił na obliczenie przychodu pieniężnego. Własność dominikalna (dwór i proboszcz rzymskokatolicki) zebrała 149,8 cetnarów siana, co dało 39 złr 56 6/8 kr dochodu. Zbiór potrawu wyniósł 38,65 cetnarów, dając 5 złr 9 2/8 kr dochodu. Z kolei z osiadłości rustykalnych ze zbioru 242,71 cetnarów siana uzyskano dochód w kwocie 64 złr 43 3/8 kr. Zbiory potrawu wynosiły 61,10 cetnarów, co przyniosło dochód 8 złr 8 6/8 kr. Łączny dochód z ogrodów własności dominikalnej to 45 złr 6 kr, a z osiadłości rustykalnych 72 złr 52 1/8 kr.

Z pastwisk, należących do własności dominikalnej, zebrano 36,29 cetnara siana, co dało 9 złr 40 5/8 kr dochodu.

Zob.: Sumariusz fasji gromadzkiej miasta Brody

Trzy kategorie gruntów, „pańskie”, „duchowne” i „pustki”, nie przynosiły właścicielowi miasta dochodów w postaci czynszów i innych powinności feudalnych. Grunty te dawały dochód w inny sposób, np. przez zbiór siana. Pod względem dochodów dzielono je na dwie kategorie: „łąki i ogrody” oraz „pastwiska i lasy”. Do gruntów „pańskich” zaliczane były: forteca, trzy działki nazwane „pańskie”, grunty przeznaczone na „pisarię” i szkołę oraz pastwisko. Pańskie grunty zaklasyfikowane jako „łąki i pastwiska” liczyły 9 mórg 739 sążni oraz przynosiły 45 złr 24 kr dochodu, powierzchnia gruntów oznaczonych jako „łąki i pastwiska” obejmowała 11 mórg 964 sążnie, a przychód z nich był mniejszy – 8 złr 6 kr.

Do posiadłości duchownych zaliczano grunty probostwa rzymskokatolickiego i unickiego parocha ks. Koncewicza, grunty dwóch cmentarzy i cerkwi oraz grunty zgromadzenia sióstr miłosierdzia, użytkowane (być może dzierżawione) przez Rossensteina. Łącznie grunty kościelne, oznaczone jako łąki i ogrody, miały powierzchnię 1 morgi 1308 sążni z dochodem 8 złr 52 kr, a oznaczone jako pastwiska i lasy – 529 sążni z dochodem 1 złr 36 kr.

Cztery grunty puste (w trzech przypadkach podano przy nich nazwiska: Aleksander Kozakiewicz, Teodor Kiszeyka, Tomasz Skowroński) miały powierzchnię 1008 sążni z dochodem 2 złr 50 kr. Były to wyłącznie łąki i ogrody.

Z sumowania wszystkich danych wynika, że grunty, z których właściciel miasta (hr. Potocki) nie pobierał świadczeń feudalnych, miały następującą powierzchnię: łąki i ogrody – 11 mórg 1133 sążnie, pastwiska i lasy – 11 mórg 1493 sążnie, a dochód odpowiednio – 57 złr 6 kr oraz 9 złr 41 kr.

Metryka józefińska obejmuje 1328 numerów porządkowych, nie oznacza to jednak liczby obiektów lub gruntów, ponieważ w pojedynczych przypadkach pod jednym numerem porządkowym i numerem domu został zamieszczony więcej niż jeden obiekt, np. pod numerem porządkowym 706 i numerem domu 1158 podano cerkiew, cmentarz i rezydencję. W tym przypadku każdy z tych trzech obiektów liczony był osobno. W ten sposób liczba wymienionych w metryce obiektów wzrosła do 1335. W pierwszej kolejności zostały one podzielone na obiekty (zabudowania) w liczbie 1154 i grunty (w tym cmentarze) – 179.

Informacje zawarte w metryce pozwalają wyróżnić budynki mieszkalne, gospodarcze, kultu religijnego, użyteczności publicznej (szkoły, urzędy, łaźnie) i wojskowe oraz obiekty infrastruktury technicznej i obiekty fizjograficz-

ne. Dominują budynki mieszkalne (1126 obiektów, 97,6%), następnie obiekty gospodarcze (11 budynków, 1,0%) oraz urzędy, szkoły, budynki użyteczności publicznej (10 obiektów, 0,9%). Metryka wymienia też 4 obiekty kultu religijnego (0,5%) i 3 budynki wojskowe (0,3%).

Budynki mieszkalne podzielono na chałupy, domy, dworki i rezydencje. Analizując nazwy obiektów mieszkalnych i status społeczny ich właścicieli, można ustalić hierarchię infrastruktury mieszkaniowej. Najniższą i najliczniejszą kategorię stanowiły chałupy (zapewne budynki drewniane), których liczbę można oszacować na 1089. Metryka wyróżnia też domy jako budynki kategorii wyższej niż chałupy. Liczba domów i domów pustych wynosiła 24. Należały one do elity miejskiej: dom unickiego księdza Konczewicza, dom pusty pana Dawidowskiego, dom będący własnością jurydyki farnej, dom skarbowy, dom Rzetowskiego, dwa domy Semena Jaremczuka, dom Semenowicza, dom Nussyna Fałka, dom Lejby Zoporowskiego (Toporowskiego), dom rabina Lanca, dom rabina Hamburgskiego, dom Mortki Felczera, dom Kadija, dom Moszko Byka, dom Chaskiela, dom Jana Kapuścińskiego, dom Manusa Lazarewicza, dom Szaszkiwicza, dom Boytykowskiego, dom należący do Pantelego (być może Panteleona Boytykowskiego), dom Icka Krawca, dom Lejby Rabinowicza,

Osobną kategorię tworzyły dworki i rezydencje należące do szlachty, duchowieństwa katolickiego i właścicieli miasta: Konopków, wielmożnego Brzozowskiego, Grzegorza Mytyckiego, wielmożnego Orłowskiego, dworek pod numerem topograficznym 1128 i dom nr 930, Paszkowskiego, „pański”, „rezydencja” ks. Grabowieckiego. Było ich łącznie 13.

Budynki można również podzielić na zamieszkane i niezamieszkane. Jedynie dwa domy zostały określone jako „puste”. O wiele więcej było placów pustych i jedynie w trzech przypadkach podano ich właścicieli. Place puste oznaczały działki, na których można było wybudować chałupy, domy i inne obiekty.

Brody były zaliczane do ważnych ośrodków miejskich wschodniej części Galicji. Miały status wolnego miasta handlowego, były siedzibą władz cyrkularnych i ośrodkiem życia religijnego, co znajdowało wyraz w licznych obiektach użyteczności publicznej.

W mieście żyły trzy społeczności religijne: żydzi, grekokatolicy i unicy. Ten trialityczny układ ma odzwierciedlenie w obiektach kultu religijnego. Każda ze społeczności posiadała własne świątynie i cmentarze. Metryka wymienia następujące obiekty sakralne: klasztor sióstr miłosierdzia, probostwo rzymskokatolickie, cerkiew nowomiejska z cmentarzem i rezydencją (z 650 sążni kwadratowych powierzchni cmentarza na rezydencję przeznaczono

198 5/6 sążni kwadratowych), cerkiew pieczyska, cerkiew św. Jura na gruncie wydzielonym z cmentarza (o powierzchni 90 sążni kwadratowych).

Metryka odnotowuje cztery cmentarze: cmentarz farny, cmentarz cerkwi św. Jura, okopisko żydowskie i jeden trudny do identyfikacji. Z metryki wynika, że w położeniu cmentarzy nastąpiły zmiany. Został założony nowy, a stare, funkcjonujące przy kościele i cerkwi, zostały zaklasyfikowane jako ogrody.

W Brodach działało kilka typów szkół: trzy szkoły żydowskie i szkoły normalne (w metryce została użyta liczba mnoga, ale bez podania liczby). W relacji Franciszka Milbachera z 1774 r. o stanie szkolnictwa na terenie Galicji postulowano założenie 3 szkół we Lwowie, w których uczyliby zakonnicy, oraz kilku w Galicji, w tym Brodach, gdzie uczyliby dominikanie²³. W Brodach od 1774 r. działała szkoła parafialna, będąca w gestii konsystorza lwowskiego. Nauczał w niej organista²⁴.

Kolejną grupę obiektów tworzyły budynki administracji dominialnej i władz miejskich: dwór skarbowy, dom skarbowy, koszary skarbowe, ratusz miejski, odwach miejski.

Brody, niegdyś ważny ośrodek militarny, pod koniec XVIII w. straciły już swe znaczenie. Mimo to w metryce występują zamek, forteca, prochownia. Dokument opisujący granice wspomina o wałach miejskich i Bramie Lwowskiej. Analizując opis granic, można określić długość wałów miejskich: 775 sążni.

Obiekty gospodarcze występujące w Brodach to „winnice”, rozumiane nie jako miejsca uprawy winorośli, lecz jako winiarnie, czyli lokale, gdzie sprzedawano lub produkowano albo też przechowywano wino (piwnice), może też w szerszym znaczeniu alkohol. Metryka wymienia właścicieli tych winnic: rabina Lanca, rabina Krawica (Krawca?), winnicę pańską. Do innych obiektów gospodarczych należy zaliczyć saliternię, browar rabina Lanca i kotłarnię pańską.

Z racji podmokłego terenu w mieście wybudowane były groble. Metryka wspomina o grobli Leśniowskiej i moście na niej oraz o grobli Lwowskiej. Rzeczki (kanały) przebiegały na południe, północ i zachód od Brodów. Na północy jedna z tych rzeczek stanowiła granicę między Brodami a Folwarkami Małymi.

W dokumencie opisującym granice Brodów występuje „rzeczka norwężnieta”, czyli prawdopodobnie „Canal”, zaznaczona na mapie de Janna z 1780 r. oraz na tzw. mapie Miega, ale już bez nazwy. Rzeczka ta leżała w odległości 87 sążni od wałów miejskich. Jest to zapewne potok Suchowółka.

²³ J. Krętosz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w okresie józefinizmu (1772–1815)*, Katowice 1996, s. 246.

²⁴ Tamże, s. 250, 257.

Z opisu granic wynika, że Brody – położone na terenach podmokłych – otoczone były „grząskimi” bagnami, gdzie zamiast usypywania kopców granicznych wstawiano pale.

Przestrzeń publiczno-polityczna

Omówione budowle publiczne reprezentowały ośrodki władzy miejskiej, dworskiej i państwowej, instytucje kościelne oraz wojsko. Władze miejskie symbolizował ratusz.

Obecny na planie Brodów z 1780 r. klasztor dominikański nie występuje w metryce, ponieważ w 1784 r. został skasowany, a następnie przejęty przez siostry miłosierdzia, które urządziły w nim szpital. Jest to zapewne ten szpital, który w metryce figuruje pod numerem topograficznym 544 i numerem domu 489.

Do instytucji kościelnych grekokatolickich w Brodach należały: cerkiew parafialna pod wezwaniem Narodzenia NMP oraz cerkwie „coadumata” Świętej Trójcy, św. Jerzego, Krzyża Świętego, ucieczki NMP do Egiptu. Ponadto w mieście istniał kościół rzymskokatolicki, określony jako farny.

Przestrzeń społeczna

Analizując strukturę społeczno-gospodarczą, mieszkańców Brodów w świetle metryki józefińskiej można podzielić na trzy główne kategorie:

- 1) mieszkańców posiadających chałupy, domy lub budynki gospodarcze, ale nieposiadających ogrodów lub placów pustych;
- 2) mieszkańców, którzy oprócz budynków posiadali ogrody i place puste;
- 3) mieszkańców, którzy nie posiadali żadnych budynków, lecz tylko ogrody lub place puste.

Do pierwszej grupy należy zaliczyć 1004 posiadaczy gruntowych dysponujących obiektami (chałupa, dom, obiekty gospodarcze). Z tej liczby 970 posiadało jedną chałupę, 15 – jeden dom lub dwór, 5 – nie miało chałup, lecz jedynie obiekty gospodarcze (2 winnice, sklep, słodownia, saliternia). W gronie właścicieli budynków znajdowały się również osoby posiadające więcej budynków. Było ich 13, w tym 10 mieszkańców miało dwie chałupy, 3 – dom i jeszcze inny budynek.

Drugą grupę stanowili mieszkańcy posiadający jednocześnie budynki i ogrody lub place puste. Takich osób zidentyfikowano 90.

Najmniej liczna była grupa trzecia, czyli posiadacze tylko ogrodów lub placów pustych, już bez budynków. Było ich jedynie 14.

W odniesieniu do 11 chałup nie udało się ustalić ich właściciela – w me-

tryce zapisano „ignoti possessoris”, czyli „właściciele nieznan”. W jednym przypadku metryka podaje nazwisko, ale bez informacji o stanie posiadania.

Zob.: Wykaz posiadaczy nieruchomości w Brodach ujętych w metryce józefińskiej

W świetle opisań urbarialnych mieszkańcy Brodów dzielili się na trzy grupy. Pierwszą tworzyli mieszcianie płacący czynsz do skarbu Wincentego Potockiego. Do drugiej zaliczali się mieszcianie jurydyki poddominikańskiej, którzy czynsz płacili cesarskiej komorze, a do trzeciej mieszcianie płacący czynsz miejscowemu proboszczowi. Poddanych Potockiego w „opisaniu” nazywano „mieszczanami”, a poddanych kamery cesarskiej i probostwa – „jurydyczanami”. Biorąc pod uwagę zakres powinności wobec dziedzica, poddani Potockiego dzielili się na dwie grupy: 83 mieszczan płacących czynsz gruntowy z ogrodów oraz 1068 mieszczan płacących czynsz domowy. Z poddanych proboszcza czynsz z ogrodów płaciło 15 mieszczan, a z domów 29. Najmniej poddanych posiadała kamera cesarska – 4 płaciło czynsz z ogrodów, a 34 czynsz domowy.

Przyjmując, że każdy mieszczanin posiadał nieruchomość, a tylko część z nich ogrody, liczba płacących czynsz domowy oznaczać może ogólną liczbę mieszczan-posiadaczy – 1101. Jeśli zestawimy te dane z metryką józefińską, w której wymieniono 1108 posiadaczy, a jednocześnie odejmiemy 7 osób: duchownych, Wincentego Potockiego, ekonomo Dawidowskiego i tzw. ignotus possessor, otrzymamy zbliżoną liczbę 1101 mieszkańców miasta – posiadaczy gruntowych.

Wspomniany podział mieszkańców Brodów na trzy kategorie w zależności od zwierzchności feudalnej miał swoje odzwierciedlenie w topografii miasta. Większość mieszkańców była poddanymi Wincentego Potockiego. Pozostałe dwie grupy – poddani cesarskiej kamery i probostwa – tworzyły zwarte skupiska ludności. Poddani cesarscy posiadali domy o numerach: 124, 138, 149 i 150, poddani probostwa – domy o numerach od 716 do 724 oraz 731, 733, 740 i 741. Poza tym skupiskiem mieszkali dwaj poddani (numery domów 696 i 1166).

Zob.: Wykazy posiadaczy nieruchomości w Brodach ujętych w opisaniach urbarialnych

Metryka józefińska pozwala na ogólne określenie struktury wyznaniowej i narodowościowej mieszkańców. Dane takie można uzyskać na podstawie analizy brzmienia imion i nazwisk mieszkańców oraz występowania obiek-

tów sakralnych i cmentarzy. W Brodach funkcjonowały trzy społeczności: żydowska większość oraz rzymskokatolicka i unicka mniejszość.

Nakładając na siebie analizę wyznaniowo-narodowościową i społeczno-zawodową, dostrzec można następujące prawidłowości:

1. W gronie właścicieli domów i ogrodów w zdecydowany sposób przeważała ludność o etnosie polskim i ruskim, na 90 osób jedynie co do 4 można mieć pewność, że reprezentowały społeczność żydowską (w tym dwóch rabinów). Podobnie prezentowało się grono właścicieli ogrodów i placów pustych: na 14 osób 11 można uznać za chrześcijan, a jedynie dwie za żydów.

2. W gronie właścicieli budynków, bez ogrodów lub placów pustych, dominuje żywioł żydowski. Jego dominacja jest jeszcze wyraźniejsza w kategorii właścicieli chałup, po wyłączeniu właścicieli domów i rezydencji, będących własnością duchowieństwa, szlachty (Konopkowie), Potockich i osób związanych z nimi ekonomicznie.

Analiza metryki józefińskiej i opisań urbarialnych pozwala na ustalenie elity miejskiej. Zaliczyć do niej można osoby reprezentujące władze miejskie, właściciela oraz instytucje kościelne. Przy sporządzaniu opisanie granic Brodów miasto reprezentowali „konsulowi” Jan Bobowski i Korneli Mikulewicz. Bobowski posiadał dom (nr 547), a Mikulewicz dwa (1029, 1030). Właściciela reprezentował Dawidowski, ekonom w dobrach Potockich, który w Brodach miał „dom pusty”. Metryka wymienia duchownych: księdza greckokatolickiego Konczewicza, ks. Białogurskiego, księdza scholastyka, ks. Grabowieckiego, starostę cyrkularnego, pocztmajstra, ale bez podania ich nazwisk.

Do elity zaliczyć należy również osoby tytułowane „Pan”: Laszkiewicz, pocztmajster (bez podania nazwiska), Tom, „imć” Hillebrand, Paszkowski, jak również właścicieli domów (Moszko Byk, Dawidowski, Nussyn Fałek, Mortko Felczer, ks. Grabowiecki, Kadzij, Icek Krawiec, rabin Lanc, Manua Lazarewicz, Lejb Rabinowicz, Rzetowski, Semenowicz, Szaskiewicz, Toporowski/Toporoski, Moszko, Chaskiel) czy dworaków (Brzozowski, Orłowski, Konopkowie, Grzegorz Mytycki, Paszkowski).

WYBRANE TEKSTY ŹRÓDŁOWE

Opis granic miasta Brody

Graniczne opisanie dóbr miasta Brodów, w państwie brodzkim będącego, sporządzone dnia 6 czerwca 1788 roku.

Miasto Brody zwane, dziedziczne Jaśnie Wielmożnego Wincentego Potockiego, podkomorzego wielkiego koronnego, graniczy naokoło z włościami do państwa brodzkiego dziedzicznie należącymi, to jest na wschód z Wielkimi Folwarkami, na północ z Małymi Folwarkami, na zachód z d[itto], na południe z wsią Smólnem.

Państwo brodzkie, chcąc rozporządzenia zwierzchności urbarialnej względem odznaczenia i opisania granic jak najzupełniej skutecznie, a tym samym granice miasta Brodów na zawsze utwierdzić i zabezpieczyć, rekwirowało wszystkich granicznie stykających się zwierzchności gruntowych, aby tu razem z[e] starszyzną gromadzką, tudzież z ludźmi okoliczności granic pewnie wiadomymi na grunt pomienionego miasta Brodów przybyć nie zaniedbały. I w prawdzie wszyscy sąsiedzi dla sporządzenia tegoż miasta aktu granicznego na dniu niniejszym przytomni znaleźli się.

1mo Z wielkich Folwarków urodz[ony] Jan Dawidowski ekonom, Andruch Leszuck wójt, Hnat Szuz, Iwan Myskow przysiężni, Hrycko Poliszuck połowy.

2° Z Małych Folwarków urodz[ony] Jan Dawidowski ekonom, Prokop Bobowczak wójt, Anton Zmur, Hrycko Jarmoluk przysiężni, Iwan Sirko gromadzki.

3° Z Smólna urodz[ony] Jan Dawidowski ekonom, Andruch Szynekarych wójt, Semen Demidko, Hrycko Popejko przysiężni i Hrycko Zajac gromadzki.

4° Z miasta Brodów J[aśnie] P[an] Jan Bobowski, Korneli Mikulowicz konsulowi M[iasta] B[rody].

Opisani dotąd sąsiedzi, znajdując się razem na gruncie miasta Brodów zgromadzeni, gdyśmy się o wszystkich okolicznościach granic każdej w szczególności wsi stykającej się z Brodami wspólnie między sobą naradzili, natychmiast jednomyślnie na to, aby niniejsze dzieło zaczęte było stąd, gdzie łąki brodzkie, stykając się z wielkofolwareckimi, przypierają do rzeczki noworzniętej albo raczej do łąk smoleńskich, a tak:

1mo Stanęliśmy na wzmiankowanym miejscu koło pomienionej rzeczki i tu obok kopca wielkofolwareckiego rozkazaliśmy usypać kopiec pierwszy na gruncie miasta Brodów, od którego

2° Zaczynając odgraniczenie niniejsze od strony Wielkich Folwarków, szliśmy od południa na północ pomiędzy łąki czyli błota, z prawej wielkofolwareckie, z lewej zaś do miasta Brodów należące, aż do wału miasto otaczającego, gdzie w odległości od miejsca, z którego ruszyliśmy, na łańcuchów 8 7/10, czyli sążni 87, drugi [kopiec]; potem ponad samym wzmiankowanym wałem miasta Brodów postępując o łańcuchów 10 2/10, przy bramie Lwowską zwanej, od północy kopiec trzeci za jednomyślnym stron tyczących się zezwoleniem dawszy,

3° Prowadzeni byliśmy pod tymże wałem miejskim aż do miejsca zbiegnięcia się trzech granic i w tym postępowaniu na znak niemyślnej granicy wraz o łańcuchów 8 3/10, czyli sążni 83, od kopca przy bramie będącego czwarty, po tym o łańcuchów 7, czyli sążni 70 piąty, dalej o łańcuchów 13, czyli sążni 130 siódmy, a zaś o łańcuchów 6 3/10, czyli sążni 63 ósmy, za którym o łańcuchów 13 4/10, czyli sążni 134 dziewiąty, na koniec o łańcuchów 6 3/10, czyli sążni 63, na samym pomienionym miejscu zbiegnięcia trzech granic, to jest przy dwóch palach narożnych wielkofolwareckim na wschód, a małofolwareckim na zachód, kopiec dziesiąty, jako i poprzedzające przy samym wale miasta Brodów bez żadnej kwestii gdy stanął.

4° Zostawiwszy wał w ręce lewej i zacząwszy stąd graniczyć z Małymi Folwarkami, udaliśmy się prosto na zachód, a postąpiwszy błotami grzązistymi na łańcuchów 8, czyli sążni 80, stanęliśmy przy grobli Leśniowska zwanej, przy której dla zalewu wody nie kopiec, ale pał, czyli znak granicy pierwszy między Brodami i Małymi Folwarkami dawszy,

5° Zwróciliśmy na północ i ponad pomienioną groblą, namierzywszy łańcuchów 2, czyli sążni 20, zbliżyliśmy się do rzeczki, nad którą most na teźże grobli znajduje się, a tu wzięwszy za znak granicy dalszej wspomnianą rzeczkę,

6° Obróciliśmy się w stronę zachodnią, a przeszedłszy [w] poprzek przez most wspomniany, postępowaliśmy ponad opisaną wyżej rzeczką graniczną, nad którą w odległości od mostu na łańcuchów 19, czyli sążni 190, kopiec, czyli drugi, za tym o łańcuchów 19, czyli sążni 190, trzeci, o łańcuchów zaś 7 7/10, czyli sążni 77, na zwrocie kopiec czwarty stwierdza granicę, tu zaś

7° Zostawiwszy rzeczkę, ponad którą szliśmy dotąd w ręce prawej, prowadzeni byliśmy prosto na południe pomiędzy sianożęci z prawej małofolwareckie, a z lewej do Brodów należące, gdzie namierzywszy za sobą łańcuchów 9, czyli sążni 90, na tymże błocie grzązistym przy rowie zostawiliśmy pał albo znak graniczny piąty, stąd

8° Ponad pomienionym rowem na zachód uszedłszy łańcuchów 3, czyli sążni 30, dał się widzieć pal albo znak szósty, na jednomyślnej stron tyjących się zezwolenie nowo ustanowiony, od którego

9° Udaliśmy się ku południowi pomiędzy błota, którymi uszedłszy łańcuchów 10, czyli sążni 100, nad rzeczką od fosy zamkowej do stawu łachodowskiego płynącą pal albo znak siódmy, przestąpiwszy tę rzeczkę i namierzywszy także pomiędzy błota łańcuchów 16, czyli sążni 160, kopiec albo znak ósmy nad rowem skrajnie od Brodów ku wsi Smólno biegnącym, dalej o łańcuchów 6, czyli sążni 60, nad tymże rowem kopiec ostatni od strony Małych Folwarków bez najmniejszej kwestii dawszy.

10° Odgraniczenie miasta Brodów zaczęło się od strony południowej, czyli od wsi Smólna, przetoż krok postępowania naszego obróciliśmy na wschód, a uszedłszy także jak dotąd błotami grzązistymi łańcuchów 13, czyli sążni 130, nad rowem, w rogu stajni koło saliterni W[ielmożnego] Böcznera będącej pierwszy, za tym również błotami namierzywszy łańcuchów 10, czyli sążni 100, nad rzeczką od grobli Lwowskiej pomiędzy błota płynącą, drugi, dalej nad tąż rzeczką o łańcuchów 21, czyli sążni 210, trzeci albo ostatni kopiec od Smólna zgodnie usypać rozkazawszy,

11° Ponad jednak co i dotąd rzeczką także na wschód postępowaliśmy, aż na ostatek po namierzeniu za sobą łańcuchów 16, czyli sążni 160, stanęliśmy na tym samym miejscu, skąd niniejsze graniczne zaczęliśmy dzieło albo raczej zbliżyliśmy się do kopca pod numerem pierwszym opisanego.

Tak więc obszedłszy naokoło całą osiadłość miasta Brody i opisanie jej granic podług położenia miejscowego, jako też podług zgody i upodobania stron graniczących, w jedenastu kategoriach zawarte, wiernie określiwszy, dzieło graniczne zupełnie skutek swój wzięło, które dla pewnej i niepodejrzanej w każdym czasie wiary i wagi, po przeczytaniu w głos, podpisami rąk naszych zostało.

Datt[um] na gruncie w Brodach dnia szóstego czerwca tysięcznego siedemsetnego osiemdziesiątego ósmego roku.

Prawidła faszjonowania

Prawidła miasta Brodów (regest)

Brody leżą na równinie, na gruntach moczarowatych i błotnistych, ziemia czarna zmieszana z piaskiem. Miasto nie posiada żadnych pól ornych, a jedynie ogrody i place do zabudowania, na których w części wysiewane są uprawy jare, w części zaś znajdują się ogrody włoskie, plantowane. Uprawy te przyrównywane są do najlepszego gatunku łąk. Według zeznania przedstawicieli

gromady do szacunku zbiorów przyjęto 12 cetnarów siana słodkiego z jednej morgi, w przypadku potrawu – trzecią część tej wartości. Na niektórych działkach „powtórna trawę” można zbierać w proporcji 4 cetnary z morgi.

Na 6 działkach wykazano place puste, „które na żaden pożytek nie są użyteczne”. Ponieważ nie nadają się nawet na pastwiska, nie brano ich pod uwagę przy ustalaniu wysokości zbiorów.

Pastwisko leżące obok zamku przyrównane zostało do „najpodlejszych łąk”; zbiory siana słodkiego oszacowano na 2 cetnary z morgi. Według takich samych zasad oszacowano zbiory siana, jakie można byłoby zebrać z pustego placu fortecy zamkowej.

Nowy cmentarz grzebalny, wytyczony z placu miejscowego, nie był brany pod uwagę przy ustalaniu wysokości zbiorów.

Opisanie gromady miasta Brody

Cyrkuł złoczowski. Państwo Brody, miasto Brody. Opisanie

Opisanie miasta Brodów, zwyczajnych dotąd i na przepisach najwyższych zarządzeń zasadzających się dominikalnych, urbarialnych lub inwentarialnych dochodów i jaka proporcja między terażniejszą powinnością i nową, uniwersałem pod 10 lutego [1789 roku] ustanowioną należytością, zachodzi.

1mo Mieszczanie miasta Brodów do trzech dziedziców należą, to jest w największej części do J[añasnie] W[ielmożnego] Wincentego Potockiego, podkomorzego w[ielkiego] koronnego, do komory J[ego] Cesar[sko]-Król[ewskiej] Mo[ści] i probostwa brodzkiego lat[ini] ritus.

2do Ci wszyscy mieszczanie do wszystkich trzech dziedziców należący żadnej nie odbywają powinności, tylko gotowymi pieniędzmi z domostw płacą, ponieważ te ogrody, które posiadają w mieście, nie na ogrody są wymierzone, lecz z placów na domy wyznaczonych są poczynione, z których żadnej daniny nie dają.

3^{tio} Znajduje się tutaj kilka gruntów pustych.

4to Grunty duchowne, z których zwierzchność nic nie pobiera, do porównania nie wchodzi.

5to Żadnej tutaj parochom obojga obrządku nie dają daniny, która by do gatunku dziesięcin należała.

6to Drzewo tak na budowlę, jako też i na opał, za gotowe każdy kupować musi pieniądze.

Ponieważ tutaj mieszczanie ogrody z placów tylko na domy wyznaczonych mają, więc nie do porównania, ale tylko do potrącenia urbarialnej powinności do ich czynszów przychodzą.

Wykaz alegatów

Alegat 1. Cyrkuł złoczowski. Państwo Brody, miasto Brody. Konsygnacja mieszczan, wraz z ich przychodem, którzy do skarbu J[aśnie] W[ielmożnego] Podkomorzego W[ielkiego] K[oronnego] czynszują

Alegat 2. Cyrkuł złoczowski. Państwo Brody, miasto Brody. Konsygnacja jurydyczan do kamery J[ego] C[esarsk]o-K[rólewskiej] M[os]ci czynszujących

Alegat 3. Cyrkuł złoczowski. Państwo Brody, miasto Brody. Konsygnacja jurydyczan do probostwa brodzkiego czynszujących

Alegat 4. Cyrkuł złoczowski. Państwo Brody, miasto Brody. Konsygnacja gruntów, z których zwierzchność żadnych urbarialnych danin nie pobiera

ZESTAWIENIA TABELARYCZNE

Rekapitulacja sumaryczna miasta Brody

Niwy	Role						Łąki						Lasy			
	powierzchnia		przychód ziarna w korcach				powierzchnia		pożytek w cetnarach				powierzchnia		pożytek drewna w sążniach sześć.	
	morgi	sążnie	pszenica	żyto	jęczmień	owies	morgi	sążnie	siano			potraw	morgi	sążnie	twardego	miękkiego
									ogółem	słodkie	kwaśne					
I. Ogrody (plac miejscowy)							24	1508		399,08		99,75				
II. Ogrody (place puste)																
III. Ogrody (pastwisko koło zamku)							8	554		16,70						
IV. Ogrody (forteca zamkowa)							3	410		13,02						
V. Ogrody (cmentarz)																

Źródło: CPAHU Lwów, fond 19: Metryka józefińska, opis 18, sprawa 14, t. 1, k. 65–66.

Sumariusz fasji gromadzkiej miasta Brody

		Pola orne						Łąki						Lasy			
		powierzchnia		zbiory ziarna w korcach				powierzchnia		pożytek siana w cetnarach				powierzchnia		pożytek drewna w sążniach sześć.	
		morgi	sążnie	pszenica	żyto	jęczmien	owies	morgi	sążnie	ogółem	słodkie	kwaśne	potraw	morgi	sążnie	twardego	miękkiego
Zwierzchność dworska posiada	ról, łąk i lasów																
	stawów																
	ugorów																
	ogrodów i sadów							20	1545	186,09			38,65				
	krzaków																
	pastwisk																
	ogółem							20	1545	186,09			38,65				
Poddani posiadają	ról, łąk i lasów																
	stawów																
	ugorów																
	ogrodów i sadów							15	927	242,71			61,10				
	krzaków																
	pastwisk																
	ogółem							15	927	242,71			61,10				
Suma całkowita								36	872	428,80			99,75				

Źródło: CPAHU Lwów, fond 19: Metryka józefińska, opis 18, sprawa 14, t. 1, k. 70-71.

Imię	Nazwisko	Miejsce zamieszkania	Numery działek	Nr domu	Powierzchnia gruntów w sążniach kw. podana przez		Role						Łąki														Lasy									
							powierzchnia		zbiory ziarna w korcach				powierzchnia														zbiory siana w cetnarach				powierzchnia		ilość pozyskanego drewna w sążniach sześć.			
					gospodarzy	geometrów	morgi	sążnie	pszenica	żyto	jęczmień	owies	łąki		ogrody i sady		pastwiska		stawy (sadzawki)		zarośla		ugór		pustki		razem		ogółem	słodkie	kwaśne	potraw	morgi	sążnie	twarde	miękkie
													morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie								
Mikołaj	Olexiuk	Brody	816	713																																
Jan	Olexiuk	Brody	1272	1058																																
Moysze	Ołykier	Brody	1310	1905																																
Grzegorz	Omylan	Brody	833, 834	722	216																					216	2,16					0,54				
	Orłowski	Brody	770, 771	680	1471																					1471	14,72						3,68			
Ichel	Ostermann	Brody	44	32																																
Rachla	Oszyjowa	Brody	397	350																																
Luzer	Oyden	Brody	443	391																																
Jakub	Pacholek	Brody	841, 842	726	68																						68	0,68					0,17			
Stefan	Pacholkow	Brody	1325	1108																																
Leyb	Paciuk	Brody	239	202																																
Chaja	Paciukowa	Brody	1005	830																																
Elżbieta	Pająkowa	Brody	177	148																																
Hersz	Paldun	Brody	670	605																																
Salamon	Paleister	Brody	249	212																																
Hersz	Pallak	Brody	435	383																																
Piotr	Panasiewicz	Brody	112	90																																
Jan	Panasiewicz	Brody	176	147																																
Leyb	Pankes	Brody	277	238																																
Izrael	Panties	Brody	587	526																																
Michał	Pańkowski	Brody	1260	1048																																
Pinkas	Parmach	Brody	416	369																																
Josel	Pars	Brody	584	523																																
Salamon	Partel	Brody	286	247																																
Abraham	Partom	Brody	664	599																																
Elo	Paryzier	Brody	363	319																																
Izrael	Paskudnik	Brody	51	39																																
Szloma	Pasternak	Brody	21	13																																
Antoni	Pastuch	Brody	868	735																																
Marianna	Paszkiwiczowa	Brody	221	184																																
	Paszkowski	Brody	1138, 1139	937	195																						195	1,95						0,49		

Imię	Nazwisko	Miejsce zamieszkania	Numery działek	Nr domu	Powierzchnia gruntów w sążniach kw. podana przez		Role						Łąki														Lasy									
							powierzchnia		zbiory ziarna w korcach				powierzchnia														zbiory siana w cetnarach				powierzchnia		ilość pozyskanego drewna w sążniach sześć.			
					gospodarzy	geometrów	morgi	sążnie	pszenica	żyto	jęczmień	owies	łąki		ogrody i sady		pastwiska		stawy (sadzawki)		zarośla		ugór		pustki		razem		ogółem	słodkie	kwaśne	potraw	morgi	sążnie	twarde	miękkie
													morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie								
Franciszek	Stelmach	Brody	687, 688	621	80								80												80	0,80				0,20						
Abraham	Stemaysen	Brody	493	437																																
Szaja	Stenner	Brody	516	459																																
Jan	Stocki	Brody	23	1116																																
Srul	Stoczyk	Brody	94	77																																
Johann	Strag	Brody	683	618																																
Jakow	Strączek	Brody	796	697																																
Jakub	Strączek	Brody	866	734																																
Piotr	Strączyński	Brody	884	1176																																
Hersch	Strumbff	Brody	59	47																																
Szumł	Stryi	Brody	351	308																																
Uszer	Stryier	Brody	357	313																																
Chaim	Strymer	Brody	252	215																																
Mortko	Strynkier	Brody	113	1120																																
Józef	Strzelczyński	Brody	602, 969	541, 802																																
Jan	Strzelecki	Brody	900, 901	756	40								40												40	0,40				0,10						
Leyzor	Strzemildwer	Brody	999	1190																																
Franciszek	Studzinski	Brody	1140	938																																
Grzegorz	Styburczyński	Brody	992	819																																
Jan	Suchanowski	Brody	983	1188																																
Moszko	Suchodoler	Brody	515	458																																
Azyk	Suchowoler	Brody	230	193																																
Dawid	Suchowoler	Brody	520	463																																
Teodorys	Supronuwer	Brody	696	628																																
	Sura wdowa	Brody	1086, 1087	898	30								30												30	0,30				0,08						
Abramko	Swerdlik	Brody	598	537																																
Chaim	Swerdlik	Brody	870	735																																
Grzegorz	Swidnik	Brody	859	732																																
Mikołaj	Swidnik	Brody	1092	903																																
Henz	Swist	Brody	301	262																																
Tomasz	Swydnik	Brody	857, 858	731	56								56												56	0,56				0,14						

Imię	Nazwisko	Miejsce zamieszkania	Numery działek	Nr domu	Powierzchnia gruntów w sążniach kw. podana przez		Role						Łąki														Lasy									
							powierzchnia		zbiory ziarna w korcach				powierzchnia														zbiory siana w cetnarach				powierzchnia		ilość pozyskanego drewna w sążniach sześc.			
					gospodarzy	geometrów	morgi	sążnie	pszenica	żyto	jęczmień	owies	łąki		ogrody i sady		pastwiska		stawy (sadzawki)		zarośla		ugór		pustki		razem		ogółem	słodkie	kwaśne	potraw	morgi	sążnie	twarde	miękkie
													morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie	morgi	sążnie								
	Wysocka wdowa	Brody	1152	946																																
Grzegorz	Wysocki	Brody	802	700																																
Jan	Wysocki	Brody	648	1152																																
Froim	Zahorower	Brody	488	432																																
Eliasz	Zahorowski	Brody	1017	840																																
	Zaiączycha wdowa	Brody	772, 773	681	80								80												80	0,80				0,20						
Tomasz	Zajaczyński	Brody	143	116																																
Szmił	Zaklikower	Brody	470	415																																
Jan	Zalewski	Brody	190	159																																
Stanisław	Zaręba	Brody	4, 5	3	286								286												286	2,86				0,71						
Nachman	Zawierucha	Brody	1161	955																																
Stanisław	Zbrodzki	Brody	600	539																																
Godel	Zelaznik	Brody	378	331																																
Tomasz	Zetko	Brody	757	672																																
Berl	Zimmels	Brody	490	434																																
Nusyn	Zizell	Brody	987	815																																
Bazyli	Zmur	Brody	875, 876	740	101								101												101	1,02				0,26						
Jan	Zmur	Brody	877, 878	741	112								112												112	1,12				0,28						
Icyk	Zouczkier	Brody	265	228																																
Perec	Zwengier	Brody	248	211																																
Józef	Żabecki	Brody	1197	988																																
Prokop	Żetko	Brody	880, 881	1175	139								139												139	1,40				0,34						
Michał	Żłobiński	Brody	1018, 1019	1193	50								50												50	0,50				0,13						
Moszko	Żołkowski	Brody	524	469																																
Domink	Żorawski	Brody	117	94																																

Źródło: CPAHU Lwów, fond 19: Metryka józefińska, opis 18, sprawa 14, t. 1, k. 1-81.

Wykazy posiadaczy nieruchomości w Brodach ujętych w opisaniach urbarialnych

Numer domu	Posiadacze nieruchomości		Numer konsygnacji	Kontrolowany jednoroczny przychód gruntowy na pieniądze wyrachowany w złotych reńskich i krajcarach			
	imię	nazwisko		z pól i ugorów oraz stawów	z łąk i ogrodów oraz stawów	z pastwisk, krzaków, lasów oraz stawów	razem
729	Roman	Bednarz	1		9/10		9/10
1166		Beer	3		4 11/20		4 11/20
19	Rywka (Ryfka)	Bergier	1		1/5		1/5
771	Jan	Bidawski	1		7/60		7/60
1193	Michał	Borowski	1		3/20		3/20
718	Jan	Borowski	3		5/12		5/12
1184	Pantalemon	Boytykowski	1		1/3		1/3
676	Michał	Budkłowski (Butkowski)	1		17/60		17/60
945	Stanisław	Budkowski	1		3/5		3/5
1178	Józef	Buryszy	1		4/15		4/15
631	Antoni	Butkowski	1		1/10		1/10
906	Ignacy	Cutecki	1		7/20		7/20
721	Łukasz	Czerwiński	3		9/20		9/20
727	Gabriel	Czubaczyński	1		1/2		1/2
683	Semen	Czuczman	1		7/20		7/20
96	Jan	Demczyna	1		13/60		13/60
755	Stefan	Demczyna	1		29/60		29/60
897	Józef	Drąznik	1		7/15		7/15
772	Stefan	Dublanski	1		1 11/20		1 11/20
740	Bazyli	Dzmur	3		3/10		3/10
741	Jan	Dzmur	3		1/3		1/3
1179	Szymon	Farynczuk	1		1/6		1/6
673	Stefan	Fertyk	1		1/3		1/3
810	Jan	Gulzinski	1		11/60		11/60
1053	Jacenty	Haraszczuk	1		7/15		7/15
728	Karol	Hoffman	1		1/30		1/30
773	Semen	Jaremczuk	1		7/60		7/60
733	Józef	Jaskulski	3		19/60		19/60
757	Jan	Jastrzembski	1		13/60		13/60

Numer domu	Posiadacze nieruchomości		Numer konsygnacji	Kontrolowany jednoroczny przychód gruntowy na pieniądze wyrachowany w złotych reńskich i krajcarach			
				z pól i ugorów oraz stawów	z łąk i ogrodów oraz stawów	z pastwisk, krzaków, lasów oraz stawów	razem
	imię	nazwisko					
668	Franciszek	Jaworski	1		17/30		17/30
1192	Grzegorz	Jurczenko	1		1/20		1/20
723	Jan	Kaczyński	3		29/60		29/60
720	Sebastyan	Kalicki	3		23/30		23/30
9	Dymitry	Karpiński	1		19/60		19/60
924	Jan	Karpiński	1		19/20		19/20
916	Demian	Karpiński	1		19/60		19/60
149	Andrzej	Kasprowicz	2		13/60		13/60
150	Mikołaj	Kasprowicz	2		11/60		11/60
1169	Teodor	Kiszeyka	1				
686	Eliasz	Kitayka	1		11/12		11/12
886	Jan	Kitoyka	1		1/3		1/3
632	Jan	Kliwanowicz	1		13/60		13/60
745	Piotr	Kołkowicz	1		19/30		19/30
661		Konczewicz	1				
28	Berko	Kornsak	1		1/6		1/6
54	Iwan	Korolczuk	1		1 7/60		1/6
805	Jan	Koscinski	1		2/15		2/15
1117	Paweł	Kościński	1		1 9/10		2/15
1215	Aleksander	Kozakiewicz	1				
124	Antoni	Krzyżanowski	2		1/15		1/15
620	Jan	Kulikowski	1		9/20		9/20
1106	Semen	Kuryk	1		2/15		2/15
719	Józef	Kwiatkowski	3		13/60		13/60
922		Landz rabin	1		4 13/60		4 13/60
716	Wojciech	Lewicki	3		17/30		17/30
662	Antoni	Lomaczewski	1		7/30		7/30
657	Maria	Majewska	1		3/20		3/20
751	Anastazja	Majewska	1		1/6		1/6
688	Jan	Majewski	1		1/6		1/6
689	Wojciech	Majewski	1		1/6		1/6

Numer domu	Posiadacze nieruchomości		Numer konsygnacji	Kontrolowany jednoroczny przychód gruntowy na pieniądze wyrachowany w złotych reńskich i krajcarach			
	imię	nazwisko		z pól i ugorów oraz stawów	z łąk i ogrodów oraz stawów	z pastwisk, krzaków, lasów oraz stawów	razem
915	Leyba	Major	1		17/60		17/60
1030	Korneli	Mikulewicz	1		2 1/20		2 1/20
719	Maciej	natajowski	3		1/5		1/5
449	Michał	Nowacki	1		7/60		7/60
722	Grzegorz	Omelan	3		19/30		19/30
680		Orłowski	1		4 5/12		4 5/12
726	Jakub	Pachołek	1		11/60		11/60
937		Paszkowski	1		3/5		3/5
89	Andrzej	Piotrowski	1		3/20		3/20
667	Marcin	Pławski	1		1/6		1/6
848	Nestor	Polakiewicz	1		3/20		3/20
1299	Antoni	Posoł	1		4/15		4/15
813	Piotr	Prokopowicz	1		5/12		5/12
97	Ignacy	Rakociński	1		17/60		17/60
619		Ressenstejn	1				
725	Andrzej	Romanowski	1		37/60		37/60
24	Anastazy	Rybczyński	1		1/6		3/20
1165		Rzetowski	1		13/20		13/20
1172	Semen	Seniuk	1		1/12		1/12
724		Sieczbarycha wdowa	3		29/30		29/30
1160	Tomasz	Skowrowski	1				
685	Teodor	Stefanowicz	1		2/5		2/5
621	Franciszek	Stelmach	1		2/15		2/15
756	Jan	Stzelecki	1		7/60		7/60
731	Tomasz	Swidniak	3		1/6		1/6
684	Georg	Szerner	1		2/3		2/3
679	Jan	Szkarpeta	1		11/20		11/20
914	Joachim	Szłomowicz	1		11/60		11/60
1177	Tomasz	Tarasiewicz	1		23/60		23/60
969		Thom	3		4 11/60		4 11/60
112	Mikołaj	Trebka	1		6 1/60		6 1/60

Numer domu	Posiadacze nieruchomości		Numer konsygnacji	Kontrolowany jednoroczny przychód gruntowy na pieniądze wyrachowany w złotych reńskich i krajcarach			
	imię	nazwisko		z pól i ugorów oraz stawów	z łąk i ogrodów oraz stawów	z pastwisk, krzaków, lasów oraz stawów	razem
138	Andrzej	Tworkowski	2		1/15		1/15
730	Andrzej	Tybluk	1		23/60		23/60
809	Mikołaj	Tylczyński	1		11/60		11/60
812	Bazyli	Wilczynski	1		1/10		1/10
682	Szymon	Witulski	1		7/20		7/20
675	Szymon	Wituszyński	1		3/20		3/20
752	Matyasz	Wołyński	1		11/60		11/60
681		Zajączycha wdowa	1		7/30		7/30
1175	Prokop	Zetka	1		5/12		1 5/12
898	Sura wdowa		1		1/12		1/12
928	Jan [służący]		1		1 4/5		1 4/5

Źródło: CPAHU Lwów, fond 146: Namiestnictwo Galicyjskie, opis 18, sprawa 1438, k. 1–21.

